

Psikolojik Danışmanların Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Modeline Dayalı Olarak Geliştirilen Kapsamlı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programını Değerlendirmeleri*

The Evaluation of Comprehensive Guidance and Counseling Programs Based on School Counseling and Guidance Services Model by School Counselors

Şerife TERZİ** , Bengü ERGÜNER TEKİNALP*** , Wade LEUWERKE****

Özet: Bu araştırmada psikolojik danışmanların Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Modeline dayalı olarak hazırladıkları ve uyguladıkları kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarında; hangi hizmetlere ne kadar zaman ayırdıkları ve program hazırlama, uygulama ve değerlendirme sürecinde ne gibi problemlerle karşılaştıkları incelenmiştir. Araştırmaya katılan ilköğretim okulunda görevli 113 ve ortaöğretim okulunda görevli 94, toplam 207 psikolojik danışmana Okul Psikolojik Danışmanlarının Rol ve Sorumlulukları Anketi uygulanmıştır. Verilerin analizinde frekans dağılımı ve ankette yer alan açık uçlu sorular için betimsel içerik analiz yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre okullarda kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının uygulamaya konulması, özellikle uygulamalar arasında bütünlük sağlama, öğrenci gelişimsel ihtiyaçlarını karşılama ve psikolojik danışman kimliğinin ön plana çıkarılması açısından olumlu değerlendirilmektedir. Ancak programın içeriği ve personelin yeterliği kapsamında programın uygulanmasında bazı güçlükler yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı, Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Modeli, psikolojik danışman

Abstract: In this study, the amount of time that school counselors devote for program development, implementation and evaluation processes for generating and implementing comprehensive counseling and guidance program, which is based on the School Counseling and Guidance Services Model, as well as the problems they encountered were explored. Total of 207 school counselors, 113 of which from elementary and 94 of which from high schools participated in the study. The Survey of Roles and Responsibilities of Counselors were administered to school counselors. The quantitative data were analyzed using frequency distribution and qualitative data were analyzed by descriptive content analysis method. The findings indicate that, the implementation of comprehensive counseling and guidance program in schools, were evaluated positively especially in terms of ensuring the integrity of applications, meeting the developmental needs of students, and identity and visibility of school counselors are evaluated positively. However, some difficulties have been identified in terms of the school counseling program content and scope of competence of personnel in program implementation.

Key Words: Comprehensive guidance and counseling program, Counseling and Guidance Services Model, school counselor

* 10. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur. Adana, 21-23 Ekim, 2009.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, terziserife@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr., Drake University, School of Education, School Counseling, bengü.tekinalp@drake.edu.

**** Doç. Dr., Drake University, School of Education, Mental Health Counseling, wade.leuwerke@drake.edu

Giriş

Dünyada okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri başlangıçtan günümüze kadar önemli değişiklikler geçirmiştir. 1900-1920 yılları arasında psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinden beklenen işlev, meslek seçme ve işe yerleştirme iken (Baker ve Gerler, 2008), 1930-1950 yılları arasında okula uyum ve eğitsel başarı önem kazanmıştır (Gysbers, 2001). Kriz ya da problem durumlarına çare bulma işlevi nedeniyle sınırlı sayıda öğrenciye psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin sunulması ve bu nedenle öğrencilerin gelişimsel ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması üzerine 1960'lı yılların sonuna doğru gelişim için psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri kavramı ortaya çıkmıştır (Gysbers, 2001).

Gelişimsel yaklaşım, öğrencilerin okulda ve genel olarak yaşamda başarılı olmada ihtiyaç duydukları belirli becerileri ve deneyimleri tanımlama çabasıdır. Buna göre, birtakım gelişimsel rehberlik anlayışı, bireylerin sürekli gelişim halinde olduğu, her gelişim döneminde gelişim görevlerini başarmaları gerektiği ve bir gelişim dönemini başarı ile geçirenlerin daha sonraki gelişim döneminin görevlerini daha iyi başaracağı gerçeğine dayanmaktadır (Cobia ve Henderson, 2007). Gelişimsel rehberlik anlayışının ortaya çıkmasıyla psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri programları da tartışılmaya başlanmış, bu programların hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi ile ilgili sorunlar da bu alanın önemli konu başlıklarından biri durumuna gelmiştir (Green ve Keys, 2001). Bu bağlamda geleneksel modele bir tepki olarak doğan ve kuramsal temelini gelişimsel rehberlik yaklaşımından alan Kapsamlı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Modelinin ilk örneği Dinkmeyer ve Caldwell (1970) tarafından gerçekleştirilen "Gelişimsel Psikolojik Danışma ve Rehberlik: Kapsamlı Bir Okul Modeli" adlı çalışma ile ortaya konmuştur. Sonraki yıllarda Myrick 1987 yılında, Gysbers ve Henderson 1988 yılında yaptıkları çalışmalarla gelişimsel rehberlik temelli okul rehberliğinin yeniden kavramsallaştırılmasına ve örgütlenmesine öncülük etmişlerdir (Wittmer, 1993).

ABD'de 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve 1980'li yıllarda okullarda uygulanmaya başlayan kapsamlı rehberlik ve psikolojik danışma programı, Türkiye'de 1990'lı yılların sonunda tartışılmaya başlanmıştır (Ergüner-Tekinalp, Leuwerke ve Terzi, 2009). Dünyada psikolojik danışma ve rehberlik alanında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin içeriği ve uygulama modellerinin değişip geliştirilmesinin önemi anlaşılmıştır. Bu bağlamda 2000 yılında ilk kez kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının bir parçası olarak nitelendirilebilecek ortaöğretim kurumları sınıf öğretmenleri için 9., 10., 11. sınıf

rehberlik programları oluşturulmuştur. 2005 yılında ilköğretim okulları haftalık ders çizelgesinde rehberlik ve sosyal etkinlikler için birinci sınıftan sekizinci sınıfın sonuna kadar zorunlu ders saati ayrılmıştır. Bu durumda söz konusu saatler için bir program hazırlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Erkan, Kaya ve Altun, 2006). Aynı yıl ortaöğretimin yeniden yapılandırılması konusunda; üç yıllık genel, mesleki ve teknik liselerin eğitim ve öğretim süresinin 2005-2006 öğretim yılından itibaren 4 yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ortaöğretim okulları ders çizelgesinde rehberlik çalışmaları için zorunlu bir zaman ayrılarak, öğrencilerin yöneltme ve psikososyal gelişimlerine destek olacak gelişimsel bir rehberlik programının hazırlanması gereği öngörülmüştür. Bu kapsamda 2005-2006 öğretim yılında gerçekleştirilen ihtiyaç analizi sonuçları, gerek öğretmen, gerek veli, gerekse öğrencilerin kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı ile sunulacak rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duydukları ortaya konmuştur (Erkan ve ark., 2006).

Okul psikolojik danışma ve rehberlik anlayışında meydana gelen bütün bu değişiklikler sonunda Türkiye'de ilk kez sistemli olarak 2006-2007 öğretim yılında ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında, gelişimsel rehberlik anlayışı ile hazırlanan ve 1-12. sınıf kazanımlarını içeren kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı, haftalık ders çizelgesinde yer alan rehberlik saatlerinde sınıf öğretmeni/sınıf rehber öğretmeni/psikolojik danışmanlar tarafından uygulanmaya başlanmıştır (Ergüner-Tekinalp ve ark., 2009).

Kapsamlı Gelişimsel Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı

Amerikan Okul Psikolojik Danışmanları Derneği'ne (American School Counselor Association, ASCA) göre kapsamlı gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı yönetsel ve rehberlik dışı görevleri, kriz odaklı müdahaleleri önemsemeyen (ASCA, 2005). Bunun yerine öğrencilerin kişisel/sosyal, eğitsel ve kariyer becerilerinin gelişimini destekleyecek, sorumlu ve üretici bireyler olmalarını sağlamak için tasarlanmış rehberlik aktivitelerini ve yapılandırılmış grup yaşantılarını benimser (Cobia ve Henderson, 2007).

Okul psikolojik danışma ve rehberlik programları kapsamlı olarak karakterize edilmiştir çünkü programlar öğrencilerin gelişimlerinin bütün yönlerine (kişisel/sosyal, eğitsel, mesleki) yönelik olarak tasarlanmıştır. Kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının temel ilkesi, bütün öğrencilerin gelişimsel görevlerini güçlendirmelerine yönelik olarak önleyici etkinlikleri sunmaktır (Terzi, 2004).

Kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının örgütsel yapısını oluşturan birtakım öncüller vardır: (a) Psikolojik danışma ve rehberlik

programı, öğrenci yeterlikleri, bu yeterlikleri kazanmaları için gerekli süreç ve etkinlikler, profesyonel personel ve değerlendirme süreçlerini içeren bir programdır. (b) Psikolojik danışma ve rehberlik programı gelişimsel ve kapsamlıdır. (c) Psikolojik danışma ve rehberlik programı okul personeli, ebeveynler ve toplum üyeleri ile işbirliğine dayalı bir ekip çalışmasını gerektirir (Doğan, 2000; Gysbers ve Henderson, 1984).

Myrick'e (1997) göre kapsamlı gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programının, programın nasıl uygulanacağı ve yürütüleceği ile ilgili 7 ilkesi vardır:

1. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı bütün öğrencilere yöneliktir.
2. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı organize edilmiş ve planlanmış bir programa sahiptir.
3. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı ardışık ve esnekler.
4. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı tüm eğitim sisteminin tamamlayıcı bir parçasıdır.
5. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı bütün okul personelinin katılımını gerektirir.
6. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı öğrencilerin daha etkili ve yeterli öğrenmelerine yardımcı olur.
7. Gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik programı pek çok konuda iyi yetişmiş profesyonel psikolojik danışmanları gerekli kılar.

Sonuç olarak gelişimsel rehberliğin uygulamalı yönünü, kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarının oluşturduğu söylenebilir. Kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının unsurları "içerik", "yapısal çerçeve, faaliyetler, zaman" ve "kaynaklar"dan oluşur. İçerik unsuru öğrencilerin programa katılımları sonucunda ulaşacakları yeterlikleri kapsar. İkinci unsur üç yapısal (tanım, gerekçe, sayıtlılar) ve dört süreçsel öğeyi (rehberlik müfredatı, bireysel planlama, müdahale hizmetleri, sistem desteği) ve bunlara ayrılan süreleri içerir. Kaynak unsuru ise programın tam olarak uygulanabilmesi için gerekli insani, mali ve politik kaynakları içerir (Gysbers ve Henderson, 2006).

Erkan ve ark. (2006) Millî Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik modelini Türkiye koşullarına uyarlama çalışmaları kapsamında, Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Modelini geliştirmiştir. Bu model kapsamında 2006-2007 öğretim yılından itibaren ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında uygulamaya

konulan kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı beş öğeden oluşmaktadır (MEB, 2006):

Grup rehberliği: İlköğretim ve ortaöğretim kurumları sınıf rehberlik programında yer alan kazanımlara yönelik rehberlik etkinlikleri ve sınıf rehberlik programı dışında, okul çapında öğrencilere yönelik düzenlenen grup rehberliği etkinliklerini kapsamaktadır.

Bireysel planlama: Öğrencilerin eğitsel ve mesleki geleceklerini sağlıklı bir biçimde planlamalarına yardımcı olmak amacıyla; bireyi tanıma, yöneltme, yerleştirme ve izleme hizmetleri çerçevesinde gerçekleştirilecek, bireysel görüşmeler, bireysel ya da grup test ya da ölçeklerinin uygulanması, sonuçlar hakkında geribildirim verilmesi gibi tüm etkinlikler bu bölümde yer alır.

Müdahale hizmetleri: Herhangi bir yeterlik alanında, sınıf rehberliği dışında yardım gerektiren, yoğun ihtiyaç gösteren ya da sorun yaşayan öğrencilere yönelik her türlü bireysel ya da grupla gerçekleştirilen etkinlikler (bireysel ya da grupla psikolojik danışma, krize müdahale, vb) ile bu hizmetlerden yararlanacak öğrencilerin tespitine yönelik çalışmalar bu bölümde yer alır. Ayrıca önleyici müdahale kapsamında sorun yaşaması muhtemel risk gruplarındaki öğrencilere yönelik çalışmalar da bu bölümde yer alır.

Program geliştirme, araştırma, müşavirlik ve profesyonel gelişim: Okul ve sınıf rehberlik programlarının; planlanması, hazırlanması, uygulanması ve değerlendirmesine yönelik etkinlikler, araştırma etkinlikleri, kurullara, toplantılara, kongre, sempozyum v.b. gibi bilimsel etkinliklere katılma, hizmet içi eğitime katılma, veli, öğretmen ve yöneticilere müşavirlik, halkla ilişkiler gibi tüm etkinlikler bu grupta yer alırlar.

Diğer: Programın diğer unsurları içine yerleştirilemeyen etkinlikler bu grupta yer alır (belirli gün ve haftalarla ilgili çalışmalar vb.).

Bu araştırmanın amacı, psikolojik danışmanların Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Modeline dayalı olarak hazırladıkları ve uyguladıkları kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarında; (a) hangi hizmetlere ne kadar zaman ayırdıklarını, (b) program hazırlama, uygulama ve değerlendirme sürecinde ne gibi problemlerle karşılaştıklarını belirlemektir.

Yöntem

Araştırma Grubu

Araştırmaya ilköğretim okulunda görevli 57 kadın, 56 erkek; ortaöğretim okulunda görevli 45 kadın, 49 erkek, toplam 207 psikolojik danışman katılmıştır. Psikolojik danışmanların %50'si 1-5 yıl, %27'si 6-10

yıl, %17'si 11-15 yıl, %4'ü 16-20 yıl ve %2'si 20 yıl ve üstü alanda çalışmaktadırlar. Psikolojik danışmanların %90'ı lisans ve %10'u yüksek lisans mezunudur. Ayrıca "rehber öğretmen" kadrosunda görev yapanların %87'si psikolojik danışma ve rehberlik ve %13'ü psikoloji mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada bilgi toplamak amacıyla "Okul Psikolojik Danışmanlarının Rol ve Sorumlulukları Anketi" ile "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Okul Psikolojik Danışmanlarının Rol ve Sorumlulukları Anketi

Bu anket araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup, psikolojik danışmanların okullarda hazırladıkları ve uyguladıkları kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarında hangi hizmetlere ne kadar zaman ayırdıklarını ve program hazırlama, uygulama ve değerlendirme sürecinde ne gibi problemlerle karşılaştıklarını belirlemeye yöneliktir.

Anketin birinci bölümünde, psikolojik danışmanların Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Program modeline dayalı olarak hazırlanan kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının beş boyutuna (grup rehberliği, bireysel planlama, müdahale hizmetleri, program geliştirme, araştırma, müşavirlik ve profesyonel gelişim, diğer) ilişkin etkinliklere ne kadar zaman ayırdıklarını belirlemek amacıyla 52 ifadeye yer verilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde, psikolojik danışmanların genel olarak Okul PDR Hizmetleri Program modeline dayalı olarak hazırlanan Okul PDR programına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla dört açık uçlu soruya yer verilmiştir. Bu sorular:

1. Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Program Modeline dayalı olarak hazırlanan kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının getirileri nelerdir?
2. Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Program Modeline dayalı olarak hazırlanan kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programını uygularken karşılaştığınız güçlükler nelerdir?
3. Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Program Modeline dayalı olarak hazırlanan kapsamlı psikolojik danışma ve

rehberlik programının uygulanmasını kolaylaştıracak kaynaklar ve önerileriniz nelerdir?

4. Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri Program Modeline dayalı olarak hazırlanan kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının "psikolojik danışman" kimliğine getirileri nelerdir?

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada cinsiyet, görev yapılan okul türü, mesleki kıdem, eğitim durumu ve mezun olunan program gibi değişkenleri içeren kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde frekans dağılımı ve ankette yer alan açık uçlu sorular için betimsel içerik analiz yöntemi uygulanmıştır. Betimsel analizin amacı elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmada elde edilen verilerin betimsel içerik analiz üç aşamada gerçekleştirilmiştir: Birinci aşamada araştırma sorularına verilen yanıtlardan araştırmanın amacına yönelik olarak ortaya çıkan ana temalar belirlenmiştir. İkinci aşamada, veriler daha önce belirlenen ana temalara göre okunarak organize edilmiş ve ana temaların alt temaları belirlenmiştir. Üçüncü aşamada ana tema ve alt temalara göre veriler tanımlanmış ve gerekli alıntılarla ortaya çıkan bilgiler birbirleri ile ilişkilendirilerek sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmaya katılan psikolojik danışmanların okullarda hazırladıkları ve uyguladıkları kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının beş boyutuna (grup rehberliği, bireysel planlama, müdahale hizmetleri, program geliştirme, araştırma, müşavirlik ve profesyonel gelişim, ve diğer) ilişkin etkinliklere ne kadar zaman ayırdıkları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.

Psikolojik Danışmanların Kapsamlı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programının Boyutlarına İlişkin Etkinliklere Ayırdıkları Zaman

Program Unsurları	Ayrılan Süre	f	%	
Rehberlik Müfredatı	Sınıfta grup rehberliği etkinliklerini uygulama	Ayda 1-2 saat	82	40.0
	Grup rehberliği etkinliği geliştirme	Nadiren	60	29.0
Müdahale Hizmetleri	Ailelerle öğrenciler hakkında görüşme	Haftada 1-5 saat	83	40.1
	Grupla psikolojik danışma yapma	Nadiren	44	21.3
	Bireysel psikolojik danışma yapma	Haftada 1-5 saat	70	33.8
	İhtiyaç duyulduğunda öğrencileri ilgili kurum ya da uzmanlara sevk etme	Ayda 1-2 saat	65	31.4
Bireysel Planlama	Öğrenciyi tanıma amaçlı test ve test dışı teknikler uygulama	Ayda 1-2 saat	79	38.2
	Öğrencilerin kişisel/sosyal, eğitsel ve mesleki alanlarda ihtiyaç duydukları bilgileri sağlama	Haftada 1-5 saat	78	37.7
	Öğrencileri okul içi ve okul dışı çeşitli etkinliklere yerleştirme	Ayda 1-2 saat	82	39.6
	İzleme çalışmaları yapma	Ayda 1-2 saat	55	26.6
Program Geliştirme, Araştırma, Müşavirlik ve Profesyonel Gelişim	Okul psikolojik danışma programını geliştirme	Yılda 5-10 saat	90	43.5
	Okul idaresiyle öğrenciler hakkında görüşme	Ayda 1-2 saat	80	38.6
	Öğretmenlerle öğrenciler hakkında görüşme	Haftada 1-5 saat	105	50.7
	Diğer psikolojik danışmanlarla öğrenciler hakkında görüşme	Ayda 1-2 saat	69	33.3
	Öğrencilere uygulanacak programlar hakkında çevredeki kişi ve kurumlarla görüşme	Yılda 5-10 saat	71	34.3
	Öğrenci sorunlarıyla ilgili komitelerde yer alma	Yılda 5-10 saat	64	32.9
	Rehberlik programını değerlendirme amaçlı veriler toplama, verileri analiz etme ve sonuçlarına göre programı güncelleştirme	Yılda 5-10 saat	68	28.5
	Okul personeline bireysel danışma hizmeti verme	Ayda 1-2 saat	59	28.5
	Okul genelindeki toplantılara katılma	Ayda 1-2 saat	104	50.2
	Mesleki bilgi ve becerileri geliştirme amaçlı hizmetiçi eğitim etkinliklerine, mesleki toplantılara vb. etkinliklere katılma	Yılda 5-10 saat	79	38.2
Süpervizyon hizmeti alma	Nadiren	110	52.7	
Bültenler, yerel medya ve okulda düzenlenecek toplantılar aracılığıyla rehberlik hizmetlerini tanıtıcı etkinlikler düzenleme	Yılda 5-10 saat	63	30.4	

Tablo 1’de görüldüğü gibi, *rehberlik müfredatı* kapsamında ayda 1-2 saat psikolojik danışmanların %40’ı sınıfta grup rehberliği etkinliklerini uyguladıklarını, %20’si ise nadiren grup rehberliği etkinliği geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. *Müdahale hizmetleri* kapsamında haftada 1-5 saat psikolojik danışmanların %40’ı ailelerle öğrenciler hakkında görüştiklerini ve %34’ü bireysel psikolojik danışma yaptıklarını, %31’i öğrencileri ayda 1-2 saat ilgili kurum/uzmanlara sevk ettiklerini ve %21’i nadiren grupla psikolojik danışma hizmetine yer verdiklerini ifade etmişlerdir. *Bireysel planlama* kapsamında, psikolojik danışmanların %38’i ayda 1-2 saat öğrenciyi tanıma amaçlı test/test dışı teknikleri uyguladıklarını, %38’i haftada 1-5 saat öğrencilerin kişisel/sosyal, eğitsel ve mesleki alanlarda ihtiyaç duydukları bilgileri paylaşmaya zaman ayırdıklarını, %40’ı ayda 1-2 saat öğrencileri okul içi ve okul dışı çeşitli etkinliklere yönlendirme çalışmaları yaptıklarını, %27’si ise ayda 1-2 saat izleme çalışmalarına yer verdiklerini ifade etmişlerdir. *Program geliştirme, araştırma, müşavirlik ve profesyonel gelişim* kapsamında, psikolojik danışmanların %44’ü yılda 5-10 saat okul psikolojik danışma ve rehberlik programını geliştirmeye, % 39’u ayda 1-2 saat okul idaresiyle öğrenciler hakkında görüşmeye, % 51’i haftada 1-5 saat öğretmenlerle öğrenciler hakkında görüşmeye, % 33’ü ayda 1-2 saat diğer psikolojik danışmanlarla öğrenciler hakkında görüşmeye, % 34’ü yılda 5-10 saat öğrencilere uygulanacak programlar hakkında çevredeki kişi ve kurumlarla görüşmeye, % 33’ü yılda 5-10 saat öğrenci sorunları ile ilgili komitelere katılmaya, % 29’u yılda 5-10 saat psikolojik danışma ve rehberlik programını değerlendirme amaçlı veriler toplama, verileri analiz etme ve sonuçlarına göre programı güncelleştirmeye, % 29’u ayda 1-2 saat okul personeline (müdür, öğretmenler ve diğer çalışanlar) bireysel psikolojik danışma hizmeti vermeye, % 50’si ayda 1-2 saat okul genelindeki toplantılara katılmaya, % 38’i yılda 5-10 saat mesleki bilgi ve becerileri geliştirme amaçlı hizmetçi eğitim etkinliklerine, mesleki toplantılara vb. etkinliklere katılmaya, % 53’ü nadiren süpervizyon hizmeti almaya, % 30’u ise yılda 5-10 saat bültenler, yerel medya ve okulda düzenlenecek toplantılar aracılığıyla rehberlik hizmetlerini tanıtıcı etkinlikler düzenlemeye zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir.

Nitel Bulgular

Bulguların bu bölümünde psikolojik danışmanların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlardan içerik analizi ile elde edilen bulgular üç ana temaya (kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının getirileri, uygulamada karşılaşılan güçlükler ve öneriler) göre aşağıda verilmiştir. İçerik analizi birinci araştırmacı tarafından bağımsız olarak yapılmış daha sonra geçerliliğin artırılması amacıyla diğer araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Veriler

üzerindeki tartışma ve diyalog karşılıklı anlaşma ve fikir birliği sağlanana kadar devam etmiştir.

Kapsamlı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programının Getirileri

Bu ana temadaki veriler incelendiğinde, “uygulamaya getiriler”, “öğrenci ihtiyacını karşılama” ve “psikolojik danışman kimliği” olarak üç alt tema ortaya çıkmıştır.

Uygulamaya getiriler: Bu alt temadaki veriler incelendiğinde, Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programında neyin, ne zaman, nerede ve nasıl verileceğinin açık bir şekilde ortaya konması psikolojik danışmanlara uygulama kolaylığı sağlamıştır. Ayrıca okullara göre çok farklılık gösteren psikolojik danışma ve rehberlik uygulamaları arasında bir bütünlük sağlanması, program sonuçlarının değerlendirilebilir hale gelmesi, önleyici rehberlik çalışmalarının daha fazla önem kazanması ve sınıf rehber öğretmenlerinin rehberlik çalışmalarına katılımının artması açısından kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı önemli görülmüştür.

“Haftalık plan şeklinde olması, etkinliklerin işleniş sırasına göre dağılması, okullarda genel müfredat ile paralellik göstermesi, tüm okul personelinin aktif katılımını gerektirmesi, önleyici amacı gözetmesi programın en güçlü yanını oluşturmaktadır. Bu program sayesinde sınırları oldukça geniş olan rehberlik hizmetlerini planlamak ve uygulamak daha mümkün hale gelmiştir.”

Öğrenci ihtiyaçlarını karşılama: Bu alt temadaki veriler incelendiğinde, psikolojik danışmanlar Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı ile öğrencilerin bireysel farklılıklarının ve ihtiyaçlarının daha fazla dikkate alındığını belirtmektedirler. Geleneksel psikolojik danışma ve rehberlik programında öğrencilere davranış kazandırmaya yönelik etkinliklerin olmaması ve sadece krize müdahale anlayışının benimsenmesi psikolojik danışman merkezli uygulamalara ağırlık verilmesine neden olmuştur. Ancak Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı ile öğrenci ihtiyaçları ve gelişimsel özellikleri dikkate alınmakta ve öğrencilerin duyuşsal yönlerine daha çok ağırlık verilmektedir.

“Öğrencilerin bireysel farklılıkları ve ihtiyaçlarının daha geniş ölçüde değerlendirildiğini düşünüyorum. Aslında öğrencilerin kişisel/sosyal, eğitsel ve mesleki ihtiyaçları yaş dönemleri dikkate alınarak planlanmıştır bu programda. Ayrıca rehberlik hizmetlerinin sadece problemli öğrencilere değil

tüm öğrencilere yönelik olduğunu vurgulayan bir yapısı var.”

Psikolojik danışman kimliği: Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının, psikolojik danışmanların rol ve iş tanımını daha açık tanımladığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca psikolojik danışma ve rehberlik mesleğinin profesyonel düzeyde sunulduğu anlayışını geliştirmesi, okullarda psikolojik danışmanların etkin hale gelmesi, “rehber öğretmen” yerine “psikolojik danışman” kimliğinin ön plana çıkması, öğretmen, okul idaresi ve ailelerin psikolojik danışmana bakış açısının olumlu yönde değişmesi, psikolojik danışmanın kendini geliştirmesine fırsat sağlaması ve okullarda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha saygın hale gelmesi açısından kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı önemli görülmektedir. Ancak yedi psikolojik danışman uygulamaya konulan bu program ile psikolojik danışmanların sorumluluk sınırlarının daha da genişlediğini ve bu nedenle iş yükünün arttığını belirtmişlerdir.

“Psikolojik danışmanın bir uzman olarak algılanması ve rehberlik hizmetlerinin profesyonel bir yaklaşım gerektirdiğinin algılanması yönünde olumlu etkileri olmuştur. Psikolojik danışmanların görev sınırlarının netleşmesi öğretmen, idareciler ve velilerin psikolojik danışmana bakış açısının değişmesine neden olmuş, psikolojik danışmanlar daha fazla ciddiye alınır hale gelmiştir.”

Uygulamada Karşılaşılan Güçlükler

Bu ana temadaki veriler incelendiğinde, “programın içeriği” ve “personelin yeterliği” olarak iki alt temaya ulaşılmıştır.

Program içeriği: Psikolojik danışmanların Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programında yer alan öğrenci kazanımlarına yönelik olarak hazırlanan bazı etkinliklerin öğrenci düzeyine, okulun türüne ve okulun bulunduğu çevrenin kültürüne uygun olmadığını belirtmişlerdir. Kalabalık sınıflarda etkinliklerin uygulanmasının zor olması, programda yer alan etkinlikler ve faaliyetlere ilişkin doldurulması gereken form sayısının ve kırtasiye yükünün fazla olması ile okullarda psikolojik danışman sayısının yetersiz olması uygulamaya konulan kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programına yönelik eleştiriler olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte okullarda rehberlik saatinin sayısının yetersiz olmasının programda yer alan etkinliklerin gerektiği şekilde uygulanmasına engel olduğu görülmektedir.

“Sınıf rehber öğretmenleriyle bazı zamanlar problem yaşadığım oluyor. Yeterince önemsenmediği, etkinliklere hazır gelmediğini gözlemliyorum. Bu konuda toplantılar düzenledim

ama işbirliği hâlâ istediğim düzeyde değil. Öte yandan yayımlanan etkinliklerin birçoğunun kalabalık okullarda uygulanabilirliği alt seviyede, çünkü tüm faaliyetlere yetişmek mümkün değil ve bu nedenle zaman zaman bazı etkinlikler işlenmeden geçilebiliyor.”

Personelin yeterliği: Psikolojik danışmanlar sınıf rehber öğretmenlerinin gerekli ilgi ve özeni göstermemeleri nedeni ile Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının uygulamasında zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca sınıf rehber öğretmenlerinin programda yer alan etkinlikleri uygulama becerilerine sahip olmamaları, psikolojik danışmanların etkinlik hazırlama, grup rehberliği, etkinlik uygulama konularında yetersiz olmaları ve rehberlik anlayışına sahip olmayan öğretmen ve idarecilerin olması programın etkili uygulanmasını engelleyen durumlar olarak belirtilmiştir.

“Bence en önemlisi bu programın öneminin öncelikle psikolojik danışmanlara yani bizlere iyi anlatılması lazımdı. Yani gerçekten işe yarar olduğuna dair biz psikolojik danışmanların ikna olması gerekiyordu öncelikle. Bir de öğretmenlerin isteksiz oluşu var. Öğretmenlere üniversitelerde rehberlik dersi verilmesine rağmen öğretmenlerin rehberlik anlayışlarında yetersizlikler görmekteydim. Aynı zamanda sınıf etkinliklerini yürütmede beceri eksiklikleri var.”

Öneriler

Bu ana temadaki veriler incelendiğinde, “personel eğitimi” ve “yapısal değişiklikler” olarak iki alt temaya ulaşılmıştır.

Personel eğitimi: Psikolojik danışmanlara Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının uygulanmasını kolaylaştıracak kaynak ve öneriler sorulduğunda, katılımcıların çoğunun programın gerekli kıldığı yeterliklere sahip olmak amacıyla eğitime ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. İkinci temanın “personelin yeterliği” alt temasındaki veriler ile bu alt temadaki verilerin birbirlerini desteklediği görülmektedir. Psikolojik danışmanların kendi mesleki eğitimlerinin yanı sıra sınıf rehber öğretmenlere hem rehberlik anlayışı hem de etkinlik uygulama ile ilgili beceriler kazandırmaya yönelik hizmet içi eğitimler verilmesini önemli görmektedirler. Ayrıca üniversitelerde psikolojik danışma ve rehberlik lisans programında özellikle grup rehberliği uygulamalarına ve program geliştirme temelli derslere daha fazla ağırlık verilmesinin gerekli olduğu görülmektedir.

“Uygulamada öncelikle okul idarelerine bu konuda gerekli eğitim ve sorumluluk verilmelidir. Öğretmenlerin bu konuda hizmet içi eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Rehber öğretmenlerin de düzenli aralıklarla çeşitli eğitimlerden geçirilmesi için bakanlığın faaliyetler düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum.”

Yapısal değişiklikler: Psikolojik danışmanlar Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline göre geliştirilen kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının daha etkili şekilde uygulanabilmesi için hem okul bünyesinde hem de bakanlık düzeyinde bazı değişikliklerin yapılması gerektiği görülmüştür. Okullarda yürütülen psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin denetlenmesi için ilgili yönetmeliklerde düzenlemeler yapılması, müfettişlerin kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı hakkında bilgilendirilmeleri, okullarda rehberlik saati sayısının artırılması, Millî Eğitim Bakanlığı ile Rehberlik Araştırma Merkezlerinin işbirliği ile programda yer alan kazanımlara yönelik “etkinlik ve ilgili formları” içeren ve uygulamaların nasıl yapılacağını anlatan kitapların oluşturulması, “sınıf rehber öğretmeni” görevinin gönüllü ve özellikle genç öğretmenlere verilmesi önemli görülmektedir. Ayrıca rehber öğretmen kadrosuna alan dışı atamaların yapılmaması bu konuda yaşanan sıkıntıları en az düzeye indirgeyecek olan bir faktör olarak belirtilmiştir.

“Programın uygulanmasını kolaylaştıracak kaynakları insan olarak ele alırsak özellikle rehber öğretmen atamalarında alan dışı atamaların sonlandırılması ve rehberlik alan mezunlarının kadro sayılarının artırılması okullardaki çalışma kalitesini yükseltecektir. Bir de etkinliklerin çoğaltılıp dağıtılması oldukça zahmetli oluyor. Bence madem artık etkinlikler tüm ülke çapında standart hale getirildi, bu etkinlikler kitap haline dönüştürülüp doğrudan öğretmenlere dağıtılmalı, yani sınıf öğretmenlerinin de tıpkı Lise 1 Matematik kitabı gibi bir Rehberlik Kitabı olmalı.”

Tartışma

Araştırmada 2009-2010 öğretim yılında Türkiye’de farklı illerde ilköğretim ve ortaöğretim okullarında görev yapan psikolojik danışmanların Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri modeline dayalı olarak hazırladıkları ve uyguladıkları kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarında yer alan hizmetler ile program hazırlama, uygulama ve değerlendirme sürecinde karşılaştıkları problemler belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, psikolojik danışmanların programda en çok öğretmenlerle

öğrenciler hakkında görüşmeye (%51), ailelerle öğrenciler hakkında görüşmeye (%40), öğrencilerle kişisel/sosyal, eğitsel ve mesleki alanlarda ihtiyaç duydukları bilgileri sağlamaya yönelik etkinliklere (%38) ve bireysel psikolojik danışma hizmetine (%34) yer verdikleri sonucu elde edilmiştir. Öte yandan psikolojik danışmanlar programda nadiren süpervizyon alma (% 53), kişisel gelişimi sağlamaya yönelik etkinliklere katılma (%38) ve grup rehberliği etkinlikleri geliştirme (%29) çalışmalarına yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Psikolojik danışmanların hazırladıkları kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarında en çok programın “müdahale hizmetleri” ve “bireysel planlama” boyutlarında yer alan etkinliklere zaman ayırırlarken, programda profesyonel gelişimlerine yönelik etkinliklere yeterince zaman ayırmadıkları görülmektedir. Öte yandan psikolojik danışmanların %44’ü bir öğretim yılı boyunca yapacakları rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerini içeren programı geliştirme sürecine sadece yılda 5-10 saat zaman ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum psikolojik danışmanların kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının özellikle içeriği ve geliştirilmesi konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını düşündürmektedir. Ayrıca araştırmada psikolojik danışmanlar kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının rehberlik hizmetlerini planlı hale getirmesini, okullara göre farklılık gösteren rehberlik hizmetlerinde bütünlük sağladığını, öğretmenlerin rehberlik çalışmalarına daha çok katılımını sağladığını, önleyici rehberlik çalışmalarının daha fazla önemsenmesine neden olduğunu ve psikolojik danışman kimliğinin ön plana çıkmasına fırsat sağladığını belirtmişlerdir. Öte yandan sınıf rehber öğretmenlerinin etkinlikleri uygulama becerisine sahip olmamaları, okullarda psikolojik danışmanların sayıca yetersiz olması ve sınıfların kalabalık olması kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programının uygulanmasında güçlükler oluşturmaktadır. Benzer şekilde konu ile ilgili olarak Türkiye’de sınırlı sayıda yapılan araştırmalar (Nazlı, 2003; Öztürk, 2009) bu bulguları destekler niteliktedir.

Modelin oldukça kapsamlı ve yoğun iş yükü gerektiren bir program olması psikolojik danışmanların özellikle uygulama ile ilgili olarak iyi yetişmiş olmalarını gerekli kılmaktadır (Gysberg ve Henderson, 2006). Türkiye’de lisans düzeyinde psikolojik danışma ve rehberlik programlarında uygulama derslerinin sayıca yetersiz olması ve psikolojik danışmanların bu araştırmada mesleki bilgi ve becerilerini geliştirme amaçlı hizmet içi eğitim etkinliklerine ve mesleki toplantılara nadiren katıldıklarını belirtmeleri önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu bulgular evrensel nitelikte olup literatürdeki tartışmalarla bağdaşmaktadır (Ergüner ve ark, 2009). Paisley ve McMahon (2001) psikolojik danışmanların yıllar içinde meydana gelecek değişime göre rollerinin değişebileceğini, bu değişime yanıt verebilmek için kendilerini mesleklerinde sürekli

yenilemeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle psikolojik danışmanların hazırlayacakları programlarda kendilerini geliştirecek etkinliklere daha fazla yer vermelerinin, mesleği ile ilgili gelişmeleri ve değişimleri yakından izlemelerinin ve mesleki gelişiminin sorumluluğunu üstlenmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’de okullarda “rehber öğretmen” kadrosuna ciddi şekilde alan dışı atamaların yapılmasının kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programlarının uygulanmasında daha çok sorun yaratacağı düşünülmektedir.

Diğer taraftan geleneksel modelde rehberlik hizmetleri kapsamında öğretmenlere ve yöneticilere daha az iş düşmesine rağmen ortak bir anlayış sağlamada yetersiz kaldığı bilinmektedir. Kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik program modelinde ise programın “grup rehberliği” bölümünde sınıf rehber öğretmenleri programda yer alan kazanımlara yönelik olarak rehberlik etkinliklerini yürütmek durumundadırlar. Gerek bu araştırmanın sonucunda gerekse ilgili literatürde (Güven, 2009; Nazlı, 2003) sınıf rehber öğretmenlerinin rehberlik çalışmalarına gerekli ilgi ve özeni göstermedikleri ve rehberlik etkinliklerini uygulamada gerekli becerilere sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. Akbaş ve Çam (2003) rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinde işbirliğini inceledikleri araştırmalarında, işbirliğinin yüksek olduğu okullarda yüksek idare desteği, geliştirici iletişim, olumlu psikolojik danışma ve rehberlik anlayışı, eğitim ve gelişime önem veren bir anlayış, önleyici psikolojik danışma ve rehberlik anlayışı, öğrenci ihtiyaçlarına duyarlılık, sorumlulukların yerine getirilmesi, danışmanın rolünün benimsenmesi ve yüksek düzeyde veli katılımının olduğu sonucuna varmışlardır. Bu nedenle öğretmenlerin gelişimsel yaklaşım ve kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik program modeli ile ilgili hizmet içi eğitime katılmalarının zorunlu hale geldiği düşünülmektedir.

Okullarda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin uygulanması sürecinde karşılaşılan sorunlardan biri de okul rehberlik hizmetlerinin değerlendirilmesidir. Gelişimsel rehberliği geleneksel rehberlikten ayıran en önemli fark ölçülebilir, somut hedefler belirlenmesi ve bunların değerlendirilmesine önem verilmesidir. Böylece psikolojik danışmanların okulda sundukları hizmetlerin etkililiğini araştırmalarla ortaya koyma zorunlulukları ortaya çıkmıştır. Ülkemizde bu konudaki araştırmalara pek rastlanmamakta, dolayısıyla hizmetlerin etkililiğine ilişkin görüşler gözlemden öteye gidememektedir. Bu bağlamda psikolojik danışma ve rehberlik programlarının güçlendirilmesi için periyodik olarak kontrol edilmesi gerekir (Gysbers, 1997). Öte yandan psikolojik danışmanların sunduğu hizmetin kalitesini artırmak için psikolojik danışmanların performansının da değerlendirilmesi önemlidir. Bu nedenle hem okullarda uygulanmakta olan hem de psikolojik danışma ve rehberlik programlarının etkililiğinin

izlenmesine hem de bu izlemeyi sağlayacak değerlendirme yaklaşımlarının belirlenmesine yönelik araştırmaların yapılması önemli görülmektedir.

Sonuç olarak, kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik modelinin tüm öğrencilerin gelişimini hedeflemesi, öğrencilerin kişisel/sosyal, eğitsel ve mesleki gelişimine dönük sunulacak hizmetleri planlı, programlı ve sistemli bir yapı üzerine inşa etmesi ve tüm okul personelinin aktif katılımını gerektirmesi gibi özellikleri Türkiye’de psikolojik danışma ve rehberlik uygulamalarına önemli katkılar sağlamasına rağmen, özellikle psikolojik danışma ve rehberlik programlarının geliştirilmesi ve uygulanması ile ilgili sorunların daha ayrıntılı olarak belirlenmesine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Akbaş, S. ve Çam, S. (2003). Okullarda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinde oluşturulan işbirliğinin incelenmesi. *VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildiri Özetleri*, Ankara: Cantekin Matbaası.
- American School Counselor Association. (2005). *The ASCA national model: A framework for school counseling programs*. (2nd ed.). Alexandria, VA: Author.
- Baker, S. B., & Gerler, E. R., Jr. (2008). *School counseling for the twenty-first century* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice Hall.
- Cobia, D.C., & Henderson, D.A. (2007). *Developing an effective and accountable school counseling program* (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice-Hall
- Dinkmeyer, D., & Caldwell, E. (1970). *Developmental counseling and guidance: A comprehensive school approach*. New York: McGraw-Hill.
- Doğan, S. (2000). Okul rehberlik ve psikolojik danışmanlığı alanında çağdaş bir yaklaşım: Kapsamlı rehberlik programı modeli. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(13), 56-64.
- Ergüner-Tekinalp, B., Leuwerke, W., & Terzi, Ş. (2009). Emergence of national school counseling models: Views from the United States and Turkey. *Journal of School Counseling*, 7(33). Retrieved from <http://www.jsc.montana.edu/articles/v7n33.pdf>
- Erkan, S., Kaya, O. ve Altun, E. (2007). *Rehberlikte program geliştirme seminer notları*. [Program Development in Guidance Seminar Manual]. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

- Erkan, S., Bükel, S., Çetin, H., Gülebağlan, C., Gülsaran, D., Güven, M., Kılıç, Ş. ve Sırlıklı, A. (2006). Yeni okul PDR hizmetleri program modeli. *Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İlköğretim Kurumları Sınıf Rehberlik Programı Formatörlük Kursu Hizmet İçi Eğitim Ders Notu*. Kuşadası.
- Güven, M. (2009). Millî Eğitim Bakanlığı müfettişlerinin okul rehberlik hizmetleri ve denetimleriyle ilgili görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 171-179. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/guven_mehmet.pdf adresinden 18.12.2010 tarihinde elde edilmiştir.
- Green, A., & Keys, S. (2001). Expanding the developmental school counseling paradigm: Meeting the needs of the 21st century student. *Professional School Counseling*, 5(2), 84-96.
- Gysbers, N. C. (2001). School guidance and counseling in the 21st century: Remember the past into the future. *Professional School Counseling*, 5, 96-105.
- Gysbers, N. C., & Henderson, P. (1984). *Developing and managing your school guidance and counseling program*. (2th Ed.) Alexandria: American Counseling Association.
- Gysbers, N. C., & Henderson, P. (2006). *Developing and managing your school guidance and counseling program* (4th ed.). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2006). *İlköğretim ve ortaöğretim kurumları sınıf rehberliği programı*. <http://orgm.meb.gov.tr/arsiv/program.son> adresinden 17 Kasım 2006 tarihinde elde edilmiştir.
- Myrick, R. (1997). *Developmental guidance and counseling: A practical approach* (3th Ed.). Minneapolis: Educational Media Corporation.
- Nazlı, S. (2003). Öğretmenlerin kapsamlı / gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma programını algılamaları ve değerlendirmeleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 132-145.
- Öztürk, A. (2009). Kapsamlı rehberlik programı uygulama sürecine ilişkin okul rehber öğretmenleri, sınıf rehber öğretmenleri ve okul müdürlerinin görüşleri. *X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildiri Özetleri*, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Paisley, P.O., & McMahon, H. G. (2001). School counseling for the twenty-first century: Challenges and opportunities. *Professional School Counseling*, 5, 106-115.
- Terzi, Ş. (2009). Okul psikolojik danışma ve rehberlik programlarının geliştirilmesi. A. Kaya (Ed.), *Psikolojik danışma ve rehberlik* (355-367), 6. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (5. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Wittmer, J. (1993). Developmental school counseling: History, reconceptualization and implementation strategies. In J. Wittmer (Eds.), *Managing your school counseling programs: K-12 developmental strategies* (pp. 2-11). Minneapolis, MN: Educational Media.